

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article

*Geliş Tarihi / First Received: 01.02.2022

*Kabul Tarihi / Accepted: 21.02.2022

*Atıf Bilgisi: Özdemir, E. K. (2022). "Tire-Beledi Dokumasının Dünü-Bugünü-Yarını".

Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, 114-134.

*Citation: Özdemir, E. K. (2022). "Yesterday-Today-Tomorrow of Tire-Beledi Weaving The Past, Present And Future Of Tire-Beledi Weaving".

Hars Akademi, 5, Aydın Uğurlu and Traditional Arts Special Issue, 114-134.

TİRE-BELEDİ DOKUMASININ DÜNÜ-BUGÜNÜ-YARINI

*Esra Kavcı ÖZDEMİR**

Öz

Beledi'nin sözlükteki karşılığı bir cins bez, yerli kumaştır. Konya'da Veledi, Bursa, Manisa ve Tire'de Beledi, diğer bölgelerde Karaoğlan dimisi adı ile bilinmektedir (Özbel 1949: 3). Beledi dokumalarını diğer el dokumalarından ayıran en belirgin özellik çift katlı dokumasıdır. Kumaşın her iki yüzünü birbirine motifler bağlamaktadır. Bu özelliğinden ötürü de oldukça sağlam ve dayanıklı bir dokuma olduğunu söylemek mümkündür. Bu dokumalarda görülen başlıca motifler bademli, kutulu, celepiş, tireiş, aynalı ve yıldızlıdır. Bunların dışında farklı isimlerle adlandırılan ve hiç isim verilmemiş motifler de vardır. Genelde Beledi dokumaların yüzey düzenlemesi iki şekildedir. Birisi bir motifin yan yana ya da üst üste sürekli tekrarlanması ile oluşan yüzey düzenlemesi, diğeri ise sınırlı alan içerisinde özel şekillerde bir ya da birkaç motifin birlikte kullanıldığı yüzey düzenlemeleridir (Özbel 1949: 5).

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölüm arşivinde, bu özel dokuma ile ilgili farklı yıllarda (1979, 1999, 2003, 2021), Tire'de yaşayan dokuma ustaları ile gerçekleştirilen görüşmelerin kayıtları bulunmaktadır. Makalede bu belgelerde yer alan bilgiler mevcuttur.

Saim Usta 10 Eylül 2021 günü görüşmemizde özellikle kızının ve torununun dokuma işini sürdürmeye karar vermesine çok sevindiğini her fırsatta dile getirmiştir. Tamamen Tire Beledi dokumasının bittiğini düşündüğü bir dönemde dokumanın yeniden canlandırılmasına olan inancı, ata-dede mesleğinin sonraki kuşaklarda da yapılacak olduğunu görmesi memnun edici bir durumdur. Tire Beledi dokuması coğrafi işareti TPE 28 Şubat 2020 yılından itibaren tescillidir.

Anahtar Kelimeler: Tire, Beledi dokuması, çift katlı dokuma.

* Doç., Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İzmir/Türkiye. esra.kavci@deu.edu.tr/ ORCID 0000-0001-8122-1611.

YESTERDAY-TODAY-TOMORROW OF TIRE-BELEDI WEAVING THE PAST, PRESENT AND THE FUTURE OF TIRE-BELEDI WEAVING

Abstract

The equivalent meaning of Beledi in the dictionary is 'A kind of cloth, a native fabric'. It is known as 'Veledi' in Konya, as 'Beledi' in Bursa, Manisa and Tire and as 'Karaoğlan dimisi' (twill) in other regions (Özbel 1949: 3). The most distinctive feature which distinguishes Beledi weavings from other hand weavings is its double-layer weaving. Motifs connect both sides of the fabric. Due to this feature, it is also possible to say that it is a fairly strong and durable type of weaving. The main motifs seen in these weavings are almond, boxed, 'celebiş', 'tireiş', mirrored and starry. Apart from those motifs, there are also motifs that are called by different names and there are some which have never been named. In general, the surface arrangement of Beledi weavings has two forms; One is a surface arrangement formed by the continuous repetition of a motif side by side or on top of each other and the other is a surface arrangement, in which one or more motifs are used together in special shapes within a limited space (Özbel 1949: 5).

In the archive of the Traditional Turkish Arts Department of the Faculty of Fine Arts of Dokuz Eylül University, there are records of the interviews with weaving masters living in Tire in different years (1979, 1999, 2003, 2021) regarding this special weaving. The information contained in these documents is available in the article.

In our meeting on September 10, 2021, weaving master Salim expressed that he was very happy especially that his daughter and granddaughter decided to continue the weaving business. His belief in the revival of weaving at a time when he thought that the Tire-Beledi weaving was completely over, and it is gratifying that he saw that the profession of his ancestors would continue and flourish in the hands of next generations. The Tire Beledi woven geographical indication TPE has been registered as of February 28, 2020.

Keywords: Tire, Beledi weaving, double layer weaving.

Giriş

El emeğine dayalı üretim, ülkemizde özellikle kırsal alanda ya geçim kaynağı ya da ikinci bir iş kolu olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak gelişen sanayileşme ile birlikte insan gücüne ve emeğine dayalı üretimi yapılan el sanatlarımızın yavaş yavaş terk edildiğini görmekteyiz (Öztürk-Kavcı 2000: 67). Örneğin Ege bölgesinde İzmir iline bağlı Tire’de yapılan el sanatları mesleklerinden (saraç, mobilyacı, ahşap tornacısı, hasırcı, urgancı, semerci, yorgancı, körüklü çizmeci, nalıncı, keçeci ve dokumacı) çoğu artık günümüzde aktif biçimde yapılmamaktadır. Ancak Belediye dokuması olarak bilinen Tire dokuması az sayıdaki dokumacıları ile hala üretimi sürdürülmekte olan özel dokumalarımızdandır.

“Şeriye Mahkemesi Sicilleri” ve “Narh Cetvelleri” kaynaklarından alınan bilgilere göre, hammaddesi pamuk olan beledi dokumaları 16. yüzyılda ilk olarak Tire’de dokunmuştur. Tire dışında İzmir, Manisa, Bursa ve Konya’da da dokunduğu bilinmektedir (Özbel 1949: 3). Başlıca beyaz ve eyvan boğası, Çine tülbendi, astar, kirpas-ı pembe, alaca uşak ve peştamal gibi ürünler dokuma çeşitleri arasında sayılmaktadır. Geçmişte dokumanın yanı sıra boyama işlemleri de aynı yerdeki boyahanelerde gerçekleştirilmiştir. Arşiv belgeleri, Tire’nin sadece bir dokuma ve boyama merkezi değil, aynı zamanda civarda üretilen tekstil ürünlerinin ticareti için de canlı bir iç pazar olduğunu göstermektedir. Tire’de bu dokuma geleneğinin yüzyıllar boyunca sürdüğü görülmektedir. 18. yüzyıla ait resmi vesikalarda Tire’de çulhalar tarafından dokunan ve vergiye bağlı olan kumaşlar arasında beyaz ve elvan bogası, Çine tülbendi, astar, kirpas-ı pembe, kirpas-ı keten, dimi, alaca, mûmî, kuşak, peştamal, peşkir, beledi döşek ve yastık, havlu makraması, abdest makraması, hamam gömleği ve döşemesi gibi ürünler bulunmaktadır. 1763 yılında İzmir Limanı’ndan Avrupa’ya ihraç edilen mallar arasında özellikle Manisa ve Tire’ye özgü dimi ve alacalar göze çarpmaktadır. Tire ile ilgili arşiv belgelerinde dokuma sektörünün gelişmişliğine yönelik bilgilerin azlığı dikkat çekmektedir (Acıpınar 2019: 68).

Yapılan bu çalışmada pek çok yayınlarda karşımıza çıkan Belediye tezgâh özellikleri, mekanizma yapısı, dokumalar gibi konulara detaylı şekilde yer verilmeyecektir. Kısaca açıklamaları yapılacak olan bu konular ile ilgili ayrıntılı bilgi için ulaşabileceğimiz kaynaklar yazılacaktır. Bu makalede arşiv kayıtlarımızda yer alan farklı yıllara ait, Tire’deki tarihsel sürece ışık tutacak, farklı ustalarla ve yakınları ile yapılmış olan görüşmelerde elde edilen bilgiler açıklanacaktır.

Beledi Dokuması

Beledi’nin sözlükteki karşılığı bir cins bez, yerli kumaştır. Konya’da **Veledi**, Bursa, Manisa ve Tire’de **Beledi**, diğer bölgelerde **Karaoğlan dimisi** adı ile bilinmektedir (Özbel 1949: 3). 1871 tarihli Bursa Salnamesin’de yer alan bilgi “[...] *iplikten mamül Belediye tabiri olunur bir nevi dokuma [...]*” şeklindedir (Öz 1946: 54). Belediye dokumalarını diğer el dokumalarından ayıran en belirgin özellik çift katlı dokunmasıdır. Kumaşın her iki yüzünü birbirine motifler bağlamaktadır. Bu özelliğinden ötürü de oldukça sağlam ve dayanıklı bir

dokuma olduğunu söylemek mümkündür. Dokumanın alt yüzeyi (astar diyebileceğimiz kısım) beyaz renkte dokunurken, kumaşın üst yüzey kısmındaki motiflerde (motiflerin birleşimi ile oluşan desenlerde) beyaz, kırmızı, yeşil, sarı, siyah, mavi ve lacivert renkler hakimdir. Dokumaların her iki katında (ön yüz ve arka yüz) temel örgüsü bezayağı örgü olup, dokuma genelinde bezayağı türevleriyle birlikte dimi ve türevleri de kullanılmıştır (Foto 1-2).

Foto 1: Burçin Kipman arşivinden

Foto 2: Genel görünüm

Diğer Türk kumaş ve dokumaları gibi bu dokumalar da başlıca **Ala** ve **Edna** olarak iki gruba ayrılmıştır. Ala kumaşlar daha pahalı ve parlak dokumalardır. Eskiden Tire’de Belediye dokumaları için özel şekilde iplik büken köylüler, aynı zamanda iplikleri de köyde yetişen sarı otlarla boyar, haftanın belirli günlerinde de Tire pazarında satarlarmış (Ülkü 1946: 306). Ancak daha sonraki dönemlerde dokumacı esnafı tarafından satın alınan bu bükümlü iplikler boyahanelerde boyatılıp kullanılmıştır (Özbel 1949: 3).

Eski örneklerini incelediğimizde ilk jakarlı dokuma örneği diyebileceğimiz Belediye dokumalarının eni 1304 ya da 1306 çözümlü telinden oluşan, 62 cm. genişliğinde, çift katlı dokunmuş kumaşlar olduğunu görmekteyiz (Sürür 1984: 19). Bu dokumalarda görülen başlıca motifler bademli, kutulu, celeş, tireiş, aynalı ve yıldızlıdır. Bunların dışında farklı isimlerle adlandırılan ve hiç isim verilmemiş motifler de vardır (Foto 3-8).

Foto 3: Sinek Kondu deseni

Foto 4: Koşuşlu-Yıldızlı motifi

Foto 5: Yılan Karnı deseni

Foto 6: Selvi Kavak deseni

Genelde Belediye dokumalarının yüzey düzenlemesi iki şekildedir. Birisi bir motifin yan yana ya da üst üste sürekli tekrarlanması ile oluşan yüzey düzenlemesi (perdelik, döşemelik, yorgan yüzü ve yatak örtüsü), diğeri ise sınırlı alan içerisinde özel şekillerde bir ya da birkaç motifin birlikte kullanıldığı yüzey düzenlemeleridir (Özbel 1949: 5). Bunlar tabut örtüleri, esnaf bayrakları ve peştemaller olarak kullanılmıştır. Her biri birer resim niteliği taşıyan bu dokuma örneklerinin estetik yanları oldukça güçlüdür (Yılmaz-Kavcı 1999: 68). Genellikle

geometrik alanlar içerisinde yer alan motifler stilize edilmiş biçimdedir. Eski örneklerde gülbezek, geçmeler, kufi yazılı bordürler ve çerçeveler dikkati çekmektedir. Bunlarla beraber bugün yöre halkı tarafından evsat, düzbastı, altıparmak, sepet ve halüp isimli motiflerin kullanıldığı dokumalar da bilinmektedir.

Foto 7: Evsat deseni

Foto 8: Düzbastı deseni. Saim Bayrıarsivinden

Beledi dokumasının sağlamlığı ve tezgâh yapısı diğer dokumalardan ve dokuma tezgahlarından oldukça farklıdır. Dokumanın tezgâh çeşitleri Süleymanlı, Bademli ve Kelebekli'dir. Aslında bu üç tezgâhın yapısal özellikleri aynıdır. Aralarındaki fark Kelebekli ve Bademli tezgahlarında ayak sayısı 17-18, Süleymanlı da ise 13 ayaktır. Tezgâhın asıl adı, dokunan desene göre “**Süleymanlı Tezgâh**” tır. Bu tezgâhta dokunan kumaşa da genel olarak Belediye dokuması denmiştir. Belediye tezgahında 24 çerçeveye kumanda edebilen, maymuncuk denilen düzeneklerle 24 çerçeveyi 13 ayak kontrol etmekte ve 13 ayak aynı zamanda bu çerçevelerin değişmesini de sağlamaktadır. Basılan ayakların konumuna göre çerçeveler yer değiştirirken açılan ağızlıktan atılan mekikler desenleri oluşturmaktadır. Dolayısıyla tezgâhta bütün iş çerçeve, maymuncuk sistemi ve perdahta diye bilinen 13 ayakla bağlantılı gerçekleşmektedir. Bu üçlü, desenlerin oluşmasını sağlayan bir sistemdir. 3-4 metre uzunluğunda, 2,5 metre boyunda olan Süleymanlı tezgâhın özellikleri ve mekanizma düzeni hakkında oldukça fazla yayın bulunmaktadır¹ (Foto 9-14).

¹ Geniş bilgi için bk. Ayten Sürür (1979). Dokuma Sanatlarının İzmir ve Çevresinde Tarihsel Gelişimi, Belediye Dokumaları ve Günümüzdeki Durumunun Değerlendirilmesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir; Levent Hekimoğlu (1980). Belediye Tezgahlarında Yapılan Kumaşlarla Günümüz Armürlü Tezgahlarında Yapılan Kumaşların Karşılaştırmalı Bir İncelemesi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, İzmir; Ebru Çatalkaya (2021).

Foto 9: Tire Belediyesindeki Tezgâhı

Foto 10: Dokumacı Gülnur Yaylak

Foto 11: Tezgâhın gücü detayı

Foto 12: Tezgâhın pedal detayı

Foto 13: Numune dokumalar

Foto 14: Tezgahtaki dokuma detayı

Beledi dokumaları eskiden esnaf bayrakları, yatak yüzleri, perde ve sedir örtüleri olarak kullanılmıştır. Yatak yüzleri belli enlerde kanat halinde dokunup bunların birbirine eklenmesiyle oluşmaktadır. Sedir ve perdeler de yatak sedir yüzleri gibi kanat halinde olup, genişlikleri farklıdır. Yastıklar ise yatak ve sedir olmak üzere iki çeşit dokunmuştur. Yatak için olanlar bir ya da iki başlık olarak hesap edilirken, sedirlere ait olanlar için de ayrı ölçü kabul edilmiştir (Foto 15-16).

Foto 15: Altıparmak desenli yorgan.

Foto 16: Yorgan

Bütün bu ölçüler eskiden esnafın aralarında kabul ettikleri yasalara göre belirlenmiş ve bunun dışına çıkılmamıştır. Dokumalar esnafın reisleri dedikleri Yiğitbaşı ve Şehler tarafından kontrol edildikten sonra satışa sunulmuştur (Özbel 1949: 3).

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölüm arşivinde, bu özel dokuma ile ilgili farklı yıllarda (1979, 1999, 2003, 2021), Tire’de yaşayan dokuma ustaları ve yakınları ile gerçekleştirilen görüşmelerin kayırları bulunmaktadır. Makalenin bu bölümünde bu belgelerde yer alan bilgiler aktarılacaktır.

8 Aralık 1979 tarihinde Saim Bayrı ile yapılan görüşme: 1934 doğumludur. Nüfusta adı Sami olarak yazılmıştır. Dokumayı 14-15 yaşında babası Mehmet Bayrı’dan (75 yaşına kadar dokuma yapmış, 86 yaşında da vefat etmiş) öğrenmiştir. Saim Usta, askerlik dışındaki dönemde hep dokuma yapmıştır. 1977’de Tariş’de çalışmaya başlamış ama dokumacılığı da sürdürmüştür. 1948’lerde 14-15 yaşındayken Tire’de 60 kadar tezgâhın aktif olarak çalıştığını söylemiştir.

16 Aralık 1979 tarihinde Salih Kısık ile yapılan görüşme: 1893 doğumlu, 86 yaşındadır. Salih Usta 1906’larda, 12-13 yaşındayken Tire’de tezgâh sayısının 200 civarında olduğunu söylemiştir. Tire’de 1944’de dokumacı esnaf kooperatifi kurulmuştur. Ancak Salih ustaya göre kooperatifin batma sebeplerinden ilki düşük kalitede dokuma yapmış olmaları ve dokumaların doğru idare edilememesi, denetlenmemiş olmasıdır. 1948’lerde kooperatif kapanmıştır çünkü kalbur gibi seyrek dokumalar yapılmaya başlamış, bu dokumaların gittiği yerde beğenilmediği görülmüştür. Artık iyi dokumaların yerine kötü dokumalar satılmaya başlamıştır. Kooperatif, kaliteli mal çıkmadığı için dokumalar iyi de olsa kötü de olsa dokumacıardan almıştır. Kooperatif olduğu sırada en çok çözüğü ipliği olarak 20 No’lu, atkı olarak (koza ipeği) 4-6 No’lu iplik kullanılmıştır. Eskiden çözüğüde 22 No’lu pamuk iplik kullanılırken kooperatif zamanında artık bu kalitede iplik kullanılmamaya başlamıştır. Atkıda kullanılan ipliğe Bursa ipek ipliği, dengesiz ipek, Bursa’nın en kalın ipek ipliği, Gülbağı ipek gibi isimler verilmiştir.

Salih Usta’ya göre kooperatifin batma sebeplerinden ikincisi de kooperatife birkaç kâtip girip çıkmış ve dokuma işini bunlar bozmuştur. Bu katipler kooperatif başkanları ile dokuma işini bitirmişlerdir. Düzensiz tutulan kooperatif defterlerini kontrol etmek için birkaç defa İzmir’den giden olmuştur. Ancak kooperatifi toparlamak mümkün olmamıştır. Diğer taraftan Türkiye’ye 1960’lardan sonra boya gelmiştir. Dolayısı ile iplik boyamacılığı burada da durmuştur. Daha önce yapılmış olan sipariş dokumalar o tarihten sonra satın alınmamış, elde kalmış, yok pahasına kooperatif tarafından satılmıştır. Birçok dokumacı sırf bu yüzden dokumacılığı bırakmak zorunda kalmıştır. Has boyalar gelmemiş, adi boyalarla boyama yapılmaya başlamıştır. 60-70 sene evvel bir kişi dokumasında hile yaparsa ona ceza verilmiştir. Mesela hile yapan ceza olarak 3-5 gün dokumadan menedilmiş veya para cezası almıştır. Bu ceza durumu onlar için çok ağır olmuştur. Çünkü herkes evinde dokuduğu dokumalarını kooperatife götürüp satmıştır. Dokumacılar malları satıldıktan sonra paralarını

kooperatiften almıştır. Bu sistem sebebiyle cezalı dokumacılar az mal satışı yaptıkları için gelirleri de az olmuştur. O yıllarda dokumalar Denizli-Yalvaç'a çok gitmiş ve her seferinde 10-30 top arası dokuma mal satılmıştır. Özellikle Tahranlılar gelip, buradan dokuma alıp, toplayıp gitmiştir. Çeyizlerdeki yorgan ve yastıklar Beledi dokumasından yapılmıştır. Yine o yıllarda Yalvaç'tan birisi hile yapmak istemiştir. Bu kişi Tire'de bir dokumacının yanında bütün dokumanın inceliğini öğrenmiş, tezgâhı da aklına yazmıştır. Ancak bu kişiyi tam kaçacakken yakalamışlar, ona dokumayı öğreten dokumacı adamın da tezgahını yakmışlardır. O ustanın adı İsmailoğlu Mehmet'tir.

1999 yılında Prof. İsmail Öztürk'ün Mestan Yapıcı ile yaptığı görüşme: Mestan Yapıcı, 1925 Ödemiş, Beydağ doğumlu, emekli ilköğretim müfettişidir. Amcası Hüseyin Yapıcı, Ödemiş ilçesinin Beydağ Bucacı'nın Yeniuyurt köyünde 1937'de doğmuştur. 5 yıllık ilkökul eğitiminden sonra ailesi ile Ödemiş eski tren istasyonunun karşısında bir binaya taşınmışlardır. Hüseyin Yapıcı Ödemiş'e gelmeden önce Beydağ'da demirci çıraklığı yapmıştır. Ödemiş'te demirci çıraklığı işi bulamayınca manda boynuzundan tarak yapan bir ustanın yanına çırak olarak verilmiştir. Ustasının işi çok, verdiği para az olunca, sonrasında Buldanlı Şükrü Usta'nın yanında dokumacı çırağı olarak işe başlamıştır. Kısa zamanda ayaklı tezgâhta dokumayı, hatta çözüğü işini de öğrenen Hüseyin Yapıcı'nın kazancını babası (Mehmet) aldığı için kendisine harçlık kalmamıştır. Bu sıralarda Nazilli Basma Fabrikası yeni kurulmuştur. Fabrikaya usta yetiştirmek için çırak arandığı ilanını öğrenen Hüseyin Yapıcı, babasının rızası ile Nazilli'ye gidip müracaat etmiştir. 1956 yazında fabrikada stajyer çırak olarak çalışmaya başlamıştır. Çıraklar saatte 3 kuruş alırken, ustalar 125 kuruş alıyordu. 6 ay sonra usta muavini olunca saati 9 kuruş olmuştur. Atatürk Nazilli'ye geldiğinde 9/10/1957 Hüseyin Yapıcı artık fabrikada usta olarak çalışmasını sürdürmüştür.

Tire Beledi dokumacılığının Uşak'a nasıl götürüldüğüne dair sorulan soruya Mestan Yapıcı'nın verdiği cevap ise şöyledir;

"Uşak-Karahallı, Kırkyarenli köylerinde dokumacılık çok basit şekilde yapılıyordu. Harp yılları başlamıştı ve dokuma ürünlerine çok ihtiyaç vardı. Bu yıllar Beydağ-Çomaklar köyünde dokumacılık çok basit şekli ile zoraki devam ediyordu. Pamuk ipliğinden (kaba iplik) zeytin sıkma torbaları yapılıyordu. Bu kıtlık, yoksulluk yıllarında Çomaklar'da dokunan kaba beyaz torbalıklardan erkekler de don yapıp giydiler. Uşak o zaman ilçe, Karahallı Bucak, Kırkyarenli köydü. Karahallı'da yorgancılık ilerlemiş, astar, ham bez de dokunuyordu. İyi ustaya ihtiyaçları vardı. 1937'de Kırkyarenli'den Aziz Ağa (Çapacı), Akif Ulaş Nazilli'ye geldiler ve Usta olarak Nazilli Basma Fabrikasında çalışanları kandırdılar (ikna ettiler), götürdüler. O gidenlerin arasında ben de vardım. Tezgâhları kurduk, çoğalttık sonra asker oldum. Askerliğim 4,5 yıl sürdü. 1943 yılında terhis oldum. Üretim artmıştı artık. İzmir'e astar satımı yapıyordum. Çalışan dokuma tezgâhı 300 kadar olmuştu. Tezgahların onarım işlerini de yapıyordum. Karahallı'da yorgancılık ilerlemiş ancak yorgan yüzü yetiştirilemiyordu. Yorgan yüzleri Tire'den geliyordu. Beledi dokuma orada vardı ancak kıymetli ve pahalıydı. Tutulan antika gibiydi. Karahallı'dan yorgancı Çetin Beledi dokumayı

öğrenmek için teşvik ve tahrik etti. Aziz ağa ile Tire'ye geldik. Belediye'de dokuma yapanlardan İbrahim Usta'dan bez almak istediğimizi söyledik. İbrahim Usta'nın bir gözü kördü, misafir kaldık. Gerçek misafirliğimizi anlattık. 15 gün kalırsam öğrenebileceğimi söyledi. Bu öğretim için 500 lira istedi. Kabul ettik, 15 gün evden dışarı çıkamadım, gizli öğretiyordu. Gün tamam olduğunda, karanlık bastığında, tefe, tarak, çözüğü iplikleri üstünden örtülü olarak gizlice trene bindik ve Uşak'a geldik. Uşak'ta üretime başladım. Günde iki yüz dokuyordum. Yıl tahmini 1945'dir. Beledi dokumayı çok iyi öğrenmiştim, adımları yazabiliyordum. Çin motifi çok tutuyordu. 13 ayakçak, 24 çerçeve bugünkü jakarlı dokumaların başlangıcıdır diyebilirim. Ayakla ve el emeği ile çalışıyordum. Çözüğü ve motif düzme işin en zor kısmıydı. İbrahim Usta öğretmek için aldığı 500 lira ile 2 ev almıştı. Tire başlık ve bitimde ipek kullanılıyordu. Ben ipekli ayrı bir desen ve model geliştirmiştim, çok tutuldu. Sanatlarının çalındığını öğrendikten sonra Tirelilerin Nuri Usta'ya hakaret ettiklerini duydum."

7 Kasım 2003 tarihinde Saim Bayrı ile yapılan görüşme: Saim Bayrı 1949 yılından beri dokumacılık yapmaktadır. Ustalık yaparak yetiştirdiği kişiler; Hatice Hanım ve Birgül Hanım'dır. Parayla kurs vermiş olduğu Birgül Hanım'a 8 yıl önce (1995'de) tezgahının kurulmasında, zaman zaman da dokumasında yardımcı olmuştur. Saim Usta'nın evinde Süleymanlı ve Kelebekli iki tezgâhı vardır. Ayrıca eşinin çapıt dokuduğu bir başka tezgâh da bulunmaktadır.

Çıraklık eğitim merkezinde 1999'da hizmet vermek üzere mesleki eğitim merkezi kurulmuştur. Kurs açıldığında yerli halktan hiç talep olmamıştır. Saim Usta hocalığında 10 imama kurs verilmiş, bunlardan 8 tanesi ilk hafta işi bırakmıştır. Kalan 2 tanesi ücretli olarak bir yıl daha devam etmiştir.

Saim Usta babasından öğrendiği Beledi kumaşının dokuma, ön hazırlık ve düzeneğinin kurulması konularında kendisinin her aşamasını tek başına yapabildiğini ama babasının sadece dokumayı bildiğini söylemiştir.

Saim Bayrı 4 erkek kardeştir ve 3'ü dokumayı bilmektedir. Kooperatif mevcutken iplik verip dokuma yapılmış, sonra da kooperatife mallar sevk edilip, kooperatif tarafından satışı yapılmıştır. Kooperatif özellikle yorgan yüzü, yatak yüzü üzerinde durmuştur.

Süleyman desenine evsad denilmiştir. Ödemiş koza ipeği ile dokuduklarına düzbastı denmiştir. Bu bez ipekten dokunmuştur. Düzbastı ne kadar uzun olursa olsun devamlı ipek kullanılmıştır. O zamanlar bunlar dokunup kooperatife verilmiştir. Sonra kooperatifte bunları satıp parasını dokumacılara vermiştir. O zamanlar kazançlar iyiye sonradan kooperatif düzeni dağılmış, dokumacılar bu işi üçer beşer bırakmaya başlamıştır. En son dokumacılar Muammer Kocabaş ile Saim Usta kalmıştır. Son 25 yıldır sadece ikisi dokuma işini sürdürmüştür.

Saim Usta sözlerine şöyle devam etmektedir; “Rahmetli pederden evvel dokuma desenler vardı. Şimdi sadece 4 desen yapılıyor. Bunlar da evsat, döşek, altıparmak, düzbastıdır. Peder de bu 4 deseni yapıyordu. Ben yeni yaptığım desenlere hiç isim vermedim. İsim koymadığım için desene bakarak sipariş veriliyordu. Düzbastı perdelik olarak resmi binalarda kullanılırdı. Evsatın yastık cinsi turistlere gömleklilik olarak satılıyordu. Yastık ve yorgan yüzü olan evsatın desenleri farklı değildi. Aralarındaki fark; yastıkta ipek alanlar küçüktü. Yorganda ipek alanlar büyük olurdu. Yastıklar 120 cm.’di. Yorgan-yatak yüzleri 360 cm., 180 cm. den kesilip bir yatağa denk getirilirdi. Eskiden Bursa tarafında bu tezgâhtan çok varmış. Hatta Bursa’da Beledi esnafı diye bir esnaf varmış ve onların dokuma bayrakları varmış. Eskiden padişahlık zamanında törenler falan yapılırken bayraklarını alırlarmış önlere. Bizim duyduğumuz, okuduğumuz, o bayraklarla geçerken bir taraftan da dokuma yaparlarmış. O bayraklardan hiç görmedim ben. Sadece Kelime-i Tevhit bayrağının Tire müzesinde olduğunu duydum. Ellerinde kullandıkları mekikleri kemikten yapıyorlarmış. Eskiden kalmış tezgâhlardan bir tanesini yenileyip Tire müzesine verdim. Sazlar ise ağaçtan yapılıyordu. Deseni değiştirebilmek için pedahtalar alttan keşkenlere bağlanır. Pedahtaların keşkenlere bağlantıları değiştirilip yeni desenler çıkartılır.

Dokumaların eni 60-62 cm. Fakat Muammer Usta İzmir’de 70 cm.’e çıkartmıştı. Ortalama 600 gr. yorgan yüzü dokunuyordu. İplik kalınlığına göre 500-700 grama kadar da olabiliyordu. Atkı ipliklerinin rengini kendimiz boyuyorduk. Hepsini beyaz olarak alırdık. Siyah, kırmızı, yeşil, sarı 4 renk olarak toz boya ile boyardık. Daha eskiden bitkilerle boyarlarmış.”

Beledi dokumalarında kullandıkları motiflerin ayrı isimleri yoktur. Dokunan kumaşa göre adlandırılmıştır (evsat vb.). Tamamı evsatın yastık cinsi gibi söylenmiştir. Tezgâhta çalışmanın belli bir süresi yoktur. Özellikle eski yıllarda bu işle çalışırken geceli, gündüzlü dokuma yapılmıştır. Yalvaç’ta bir söylenti varmış; eğer kız çeyizine beledi koymazsa eksik olurmuş. Şu anda çalışır vaziyette Saim Usta’da 2, müzede de çalışmayan bir tezgâh mevcuttur. Tire’de başka da tezgâh yoktur. Dokumayı bırakanların hepsi tezgâhlarını yakmışlardır. Toparlayabildiği tezgâh parçaları Saim Usta’nın elinde bulunmaktadır. Bu parçalardan bir tezgâh daha yapacak durumdadır. Eski dokumacıların bazıları sadece dokuma yaparken, bir kısmı da tütüncülük ve tarımın dışında dokumacılık yapmıştır. Eskiden bazı evlerde 2 tezgâh kurulurken, bu tezgâhlarda işçi de çalıştırılmıştır. Dokuma yapan ailelerin çoğunun gelir düzeyi düşüktür. Esnafa düşük karla dokumalarını yapıp satmışlardır. Bu dokumada en zor iş ayakları pedallara basma işidir.

10 Eylül 2021 tarihinde Gülnur Yaylak ile yapılan görüşme: Gülnur Yaylak 47 yaşında, Saim Usta’nın 3 kızından en küçüğüdür. 4 yıl önce dokumaya başlamıştır. Tire Belediyesi’nde hizmet alımı kısmında çalışmaktadır (Foto 17). Tire müzesi içerisinde belediye desteğiyle dokuma yapmaktadır. Dokuma yaptığı tezgâhi (13 pedallı Süleymanlı tezgâh) Belediye’ye babası Saim Bayrı vermiştir. Yapmış olduğu dokumalarında yün, viskon, pamuk ipliği kullanmaktadır.

Artık çözümler dokuma öncesinde hazır gelmekte ve dokumada 1330 çözgü ipliği kullanılmaktadır. Genellikle aynı çözgü üzerinde 50-100 metre dokumalar arka arkaya yapılmaktadır.

Foto 17: Gülnur Yaylak

10 Eylül 2021 tarihinde Nurefşan Yaylak ile yapılan görüşme: Gülnur Yaylak'ın kızı, 29 yaşında, Saim Usta'nın torunudur. 2 yıldır Tire Ticaret Odası desteği ile dokuma yapmaktadır (Foto 18). Pamuk, yün, viskon iplik dışında ayrıca keten iplikle de dokuma denemeleri mevcuttur. Özellikle ürün olarak çanta yapımında keten iplik kullanılmaktadır. Yeni kullanım amaçları için dokumalar yaptığını söyleyen Nurefşan Yaylak, daha fazla kişiye ulaşmak, sipariş almak ve ürün yelpazesini genişletmek amacıyla olduğunu vurgulamıştır. Yaptığı dokumalar ve ürünler şimdilik Ticaret Odası'nın siparişleri şeklinde olmaktadır. Saim Usta'dan tezgâh yapımını yıllar önce öğrenen Datça'da ki usta, vefa borcu olarak Nurefşan Yaylak'ın kullandığı tezgâhı ücretsiz yapmış, kendisine hediye etmiştir (Foto 19-21).

Foto 18: Nurefşan Yaylak

Foto 19: Nurefşan Yaylak

Foto 20: Tezgâhın gücü çerçeve detayı

Foto 21: Tezgâhın genel görünümü

10 Eylül 2021 günü kısa bir görüşme yapma şansımız olan Saim Usta yaklaşık 10 yıl önce dokumayı bırakmıştır (Foto 22-23). Usta'nın 3 kardeşi kısa süre dokuma yapmış yalnızca Saim Usta'nın kendisi dokumayı sürdürmüştür. Usta dokumalarını yapınca omzuna atıp, İzmir'e götürüp sattıktan sonra da Tire'ye dönmüştür. Yıllar önce İzmir'de bir halıcı ile anlaşmış ve halıcı müşterilerine hediye vermek için Beledi dokumalarını sipariş etmiştir. O yıllarda Saim Usta da bu siparişleri dokuyup halıcıya satmıştır. Hatta 80'li yıllarda İzmir'in önde gelen isimlerinden olan Burçin Kipman hanımın desteğini çok görmüştür. Özel

siparişler veren Burçin Hanım sayesinde o yıllarda güzel paralar kazanmıştır. Saim Usta görüşmemizde özellikle kızının ve torununun dokuma işini sürdürmeye karar vermesine çok sevindiğini her fırsatta dile getirmiştir. Tamamen Tire Beledi dokumasının bittiğini düşündüğü bir dönemde dokumanın yeniden canlandırılmasına olan inancı, ata-dede mesleğinin sonraki kuşaklarda da yapılacak olduğunu görmesi memnun edici bir durumdur. Usta maalesef 29 Aralık 2021 tarihinde, 87 yaşında vefat etmiştir.

Foto: 22 Ustalık belgesi

Foto: 23 Saim Bayrı

2004 yılında Saim Usta'nın yetiştirdiği, mesleğin tüm inceliklerini öğrettiği 1974 doğumlu Ethem Tıprırdık Usta son öğrencisidir. Ethem Usta, dört ay gibi bir sürede dokumanın ana hatlarını öğrenmiş ve 2004 yılından itibaren Tire Belediyesi bünyesinde dokuma işini sürdürmüş, 2019 yılında (45 yaşında) da vefat etmiştir (Foto 24). Şu anda Tire'de dokuma işi yalnızca Saim Usta'nın kızı, torunu ve Ethem ustanın eşi tarafından yapılmaktadır.

Foto 24: Ethem Tıprırdık

Beledi dokumaları motif ve kompozisyonları açısından incelendiğinde dokumaya elverişli bir karakteristik yapı içerisinde geliştirildiği görülmektedir. Bu dokumalarda

genellikle geometrik bir yerleşim düzeni dikkati çekmekte ve atkı da kullanılan renkler nedeni ile kumaş yüzeyinde çizgisel bir algı oluşmaktadır. Süsleme öğeleri olan motifler, daha çok geometrik form ve çizgisel alanlar içerisinde tekrarlardan oluşmaktadır. Kompozisyon düzeni sınırsız bir biçimde dokunduğu için eskiden daha çok perdelik, döşemelik, yastık yüzü vb. yerlerde kullanılsa da, günümüzde giysilik ve aksesuar amaçlı kullanıma yönelik üretilmekte, bir elbise detayında, ayakkabı ya da çanta olarak kullanımı sıkça görülmektedir (Foto 25-32).

Foto 25

Foto 26

Foto 27

Foto 28

Foto 29

Foto 30

Foto 31

Foto 32

Beledi dokumaları, tarihsel gelişimi içinde kullanım alanlarının değişikliklerine göre hammaddesi pamuk ya da ipekten dokunmuşlardır. Günümüzde sentetik iplikler ve orlon kullanılsa da pamuk iplik kullanımı daha yaygındır. Çözüğü olarak kullanılan iplikler Nazilli, Aydın ve çevre illerden temin edilirken, kumaş aralarında kullanılan ve koza ipliği denilen ipekte Tire, Ödemiş ve çevre köylerden sağlanmaktadır. Atkıda da çoğunlukla pamuk iplik kullanılmaktadır. Özellikle çanta yapımında keten ipliğinde son yıllarda atkıda kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Sonuç

Jakarlı dokumanın atası sayılan Belediye tezgahında (Süleymanlı tezgâh) üretilen Tire Belediye dokumaları günümüzde çanta, dekoratif amaçlı örtü, minder, yastık kılıfı, kravat gibi hem ev tekstilinde hem de giyim gibi yeni alanlarda kullanılmaktadır. Tire Belediye dokuması coğrafi işareti TPE 28/Şubat/2020 yılından itibaren tescillidir (Akpınarlı- Çoban Çalışkan 2021: 288). Tire Ticaret Odasında Bulunan Belge Bilgileri şöyledir;

TESCİL: Bu coğrafi işaret 6769 sayılı Sınai Mülkiyet Kanunu kapsamında 28/02/2020 tarihinden itibaren korunmak üzere 17/12/2020 tarihinde tescil edilmiştir. Tescil ettiren Tire Ticaret Odası. No: 630-Mahreç işareti.

Tescil No: 630 Tescil Tarihi: 17/12/2020

Başvuru No: C2020061

Coğrafi İşaret Adı: Tire Beledi Dokuması

Ürün/Ürün Grubu: Dokuma/Dokumalar

Coğrafi İşaretin Türü: Mahreç İşareti

Tescil Ettiren: Tire Ticaret Odası

Tescil Ettirenin Adresi: Yeni Mah. İsmail Taşlı Cad. No: 25 Tire/İZMİR

Coğrafi Sınırı: İzmir İli Tire İlçesi

Kullanım Biçimi: Tire Beledi Dokuması ibaresi ve mahreç işareti amblemi, ürünün kendisi veya ambalajı üzerinde yer alır. Ürünün kendisi veya ambalajı üzerinde kullanılmadığında, Tire Beledi dokuması ibaresi ve mahreç işareti amblemi, işletmede kolayca görülecek şekilde bulundurulur.

Ürünün Tanıtımı ve Ayırt Edici Özellikleri:

Yaklaşık 500 yıllık bir geçmişe sahip olan Tire Beledi dokumasının, Tire ilçesi ile ün bağı bulunur.

Coğrafi Sınır İçerisinde Gerçekleşmesi Gereken Üretim, İşleme ve Diğer İşlemler:

Geçmişe eskiye dayanan Tire Beledi Dokumasının, ustalık gerektiren yöntemleriyle ün bağı vardır. Bu sebeple, üretimin tüm aşamaları, belirtilen coğrafi sınır ile gerçekleştirilmelidir.

Denetleme:

Denetimler, Tire Ticaret Koordinatörlüğünde, Tire Ticaret Odasından, Tire Halk Eğitim Müdürlüğünden ve Tire Belediyesinden birer kişinin katılacağı 3 kişilik denetim mercii tarafından yapılır. Yılda iki kez düzenli olarak yapılacak denetimler, ayrıca ihtiyaç duyulduğunda ve şikâyet halinde her zaman yapılacaktır. Denetimlerde üretimde kullanılan tezgâh tipi, dokumalardaki kat sayısı çözgü iplikleri, dokumada kullanılan renkler ve desenler ile mahreç işareti ambleminin kullanımının uygunluğu denetlenecektir.

Denetim mercii, kamu kuruluşlarından veya özel kuruluşlardan veya bunlarda görevli uzman gerçek veya tüzel kişilerden denetimin gerçekleştirilmesi sırasında faydalanabilir veya hizmet satın alabilir. Tescil ettiren hakların kurulmasında hukuki süreçleri yürütülür.

Yapılan incelemelerde son dönem dokumalarında özellikle yapay elyaf kullanımının arttığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebi de ekonomik durum, daha ucuz hammadde eldesi maliyet fiyatlarının yükselmesi söylenebilir. Ancak her şeye rağmen Belediye dokuması Belediye, Ticaret Odası ve özel kuruluşların desteği ile günümüzde de farklı kullanım alanlarında, sürdürülebilir özelliğini korumakta ve yaşamaktadır. Pamuk ipliği ve çok az da olsa ipek iplik ile yapılan dokumaların yanı sıra, az da olsa keten iplik ile dokuma girişimleri oldukça sevindirici gelişmelerdir. Görülmektedir ki gelecek yıllarda dokuma tarihimizde çok önemli bir yeri olan Belediye dokuması farklı kullanım amacına yönelik, farklı hammaddelerle dokunarak dikkati çekecek, yeni yetişen ustaların, sivil toplum ve kamu kuruluşlarının desteği ve iş birliği ile üretilmeye devam edecektir.

Kaynakça

- Acıpinar, Mikail (Temmuz 2019). “Tire Dokuma Endüstrisi ve Damga Mukataası (18. Yüzyıl)”, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, S. V/1, s. 65-76.
- Akpınarlı, Feriha; Çoban Çalışkan, Gözde Mualla (Şubat 2021). “Kumaş Dokumacılığının Anadolu’daki Coğrafi Dağılımı”, *İdil Dergisi*, S. 78, s. 285-303.
- Artan, Gündüz (Nisan 1964). “Tire’de Dokumacılık ve Nalıncılık”, *Türk Folklor Artırmaları. Dergisi*, C. 8, S. 177, s. 33-67.
- Çatakkaya, Ebru (2012). Belediye Dokumalarının Teknik Analizi ve Yeni Öneriler. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Ertekin, A. Levent (Mart 2006). *Renk Cümbüşü, İplik Armonisi: Belediye Dokuması*, İzmir: Tülov Yayınları.
- Gürçay, Hikmet (1969). “Beledi Dokumaları”, *Türk Etnografya Dergisi*, S. XII, s. 53-68.
- Hekimoğlu, Levent (1980). Belediye Tezgahlarında Yapılan Kumaşlarla Günümüz Armürlü Tezgahlarında Yapılan Kumaşların Karşılaştırmalı Bir İncelemesi. Yüksek Lisans tezi. Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Karavar, Gonca (Aralık 2012). “DEÜ Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü’nce Yapılan Tire ile İlgili Çalışmalar”, 1. Ulusal Tire Sempozyumu’nda Sunulmuş Bildiri, İzmir.
- Öz, Tahsin (1946). *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, C. 1, 14.-16. Yüzyıl, İstanbul: MEB.
- Öz, Tahsin (1951). *Türk Kumaş ve Kadifeleri*, C. 2, 17.-19. Yüzyıl ve Kumaş Süslemesi, İstanbul: MEB.
- Özbel, Kenan (1949). Belediye Dokumaları, El Sanatları XIV, Kılavuz Kitapları: XXV, CHP Halkevleri Bürosu, s. 3-5.
- Öztürk, İsmail; Kavcı, Esra (17-18 Mayıs 2000). “Beledi ve Ehram Dokumalarının Özellikleri ve Günümüzde Kazandığı Yeni İşlevler”, III. Ulusal El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu’nda Sunulmuş Bildiri, Konya.
- Sürür, Ali (1983): “Ege Bölgesi Örneğinde Dokuma El Sanatlarını Bugünkü Konumu ve Örneklerle Kullanım Alanları”, V. Cilt Maddi Kültür, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi’nde Sunulmuş Bildiri, Ankara.
- Sürür, Ayten (1979). Dokuma Sanatlarının İzmir ve Çevresinde Tarihsel Gelişimi, Belediye Dokumaları ve Bugünkü Durumunun Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans tezi. Ege Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Sürür, Ayten (1984). *Türk Dokuma Sanatından Örnekler*, Türk Süsleme Sanatları Serisi: 8, Akbank Sanat, İstanbul: Akbank Yayınları.
- Sürür, Ayten (Haziran 1983). “İzmir-Tire’de Belediye Dokumalar”, *Türkiyemiz Dergisi*, S. 40, s. 13-18.
- Tıprırdık, Ethem (Aralık2012). “Tire’de Belediye Dokuma”, 1. Ulusal Tire Sempozyumu’nda Sunulmuş Bildiri, İzmir.

Uluçam, M. Çağatay (1940). “Manisa Bogası”, *Gediz Dergisi*, S. 44, s. 5-8.

Ülkü, Akile (Şubat 1946). “Halk Sanatları, Tire’de Belediye Kumaşları”, *Fikirler Dergisi*, S. 306-307, s. 7-8.

Ülkü, Akile (Şubat 1946). “Tire Belediye Dokumaları” *Fikirler Dergisi*, s. 306-307.

Yılmaz, Nuray; Kavcı, Esra (12-13 Mayıs 1999). “Ege Bölgesi El Dokumacılığında Bir Örnek: Belediye Dokumaları”, II. Ulusal El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu’nda Sunulmuş Bildiri, Konya.

<https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/DERMAN-SevimSÖYLEMEZOĞLU-Feryal-TIRE-BELEDİ-DOKUMALARI.pdf>

Kaynak Kişiler

Gülnur Yaylak: 47 yaşında, Saim Usta’nın 3 kızından en küçüğüdür. 4 yıl önce dokumacılığa başlamıştır. Tire Belediyesi’nde çalışmaktadır.

Nurefşan Yaylak: Gülnur Yaylak’ın kızıdır. 29 yaşındadır. DEÜ Kültürel Miras ve Turizm Ön Lisans Bölümü’nde okuyor. 2 yıldır Tire Ticaret Odası desteği ile dokuma yapmaktadır.

Saim Bayrı: 1934 doğumludur. 1949 yılında dokumacılığa başlamıştır. 19 Aralık 2021’de vefat etmiştir.